

Mirosław Romański

Islandia po 1945 roku : analiza polityki w świetle materiałów źródłowych i prasy PRL

Przegląd Nauk Historycznych 12/1, 273-288

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIROSLAW ROMAŃSKI
RZESZÓW

Islandia po 1945 roku: analiza polityki w świetle materiałów źródłowych i prasy PRL

Wstęp

Islandia to niewielkie państwo położone w Europie Północnej na wyspie Islandia i kilku mniejszych wyspach w północnej części Oceanu Atlantyckiego. Kraj ten początkowo pozostawał poza sferą zainteresowania polityką międzynarodową. Mimo to jego parlament, zwany Althingiem, uważany jest za jeden z najstarszych na świecie¹.

Od czasów średniowiecznych przez siedem wieków Islandia była podporządkowana Danii – aż do roku 1943, kiedy ustanowiono Republikę Islandzką². Potwierdził to wynik referendum z maja 1944 r., kiedy Islandczycy zdecydowanie opowiedzieli się za zerwaniem unii personalnej (z kolosalną przewagą 70,5 tys. głosów na „tak” przeciwko 315). Pierwszym prezydentem³ Islandii został Sveinn Björnsson urzędując jako regent i przejmując formalnie uprawnienia króla Danii⁴.

W latach II wojny światowej Islandia należała początkowo do nielicznej grupy państw neutralnych. Jednak nie trwało to długo, bo już w 1940 r. na jej terenie pojawiły się wojska brytyjskie, a w roku 1941 zastąpiły ich wojska USA. Nastąpiło to na kilka miesięcy

¹ S. Sagan, *Ustrój polityczny Republiki Islandii*, Rzeszów 2005, s. 20.

² S. Sagan, *Ewolucja konstytucji państw nordyckich*, [w:] *Państwo i prawo w dobie globalizacji*, red. S. Sagan, Rzeszów 2011, s. 211–223.

³ Prezydent w Islandii wybierany był w wyborach powszechnych i bezpośrednich na kadencję czteroletnią. Jeżeli nie było innych kandydatur, wybory się nie odbywały. Liczba kadencji prezydenckich nie jest w Islandii ograniczona, a prezydent ma największe uprawnienia.

⁴ <http://english.forseti.is/FormerPresidents/SveinnBjornsson/>.

przed formalnym przystąpieniem Stanów Zjednoczonych do II wojny światowej po ataku na Pearl Harbor⁵. Podczas wojny zatopiono sporo islandzkich statków, a wielu Islandczyków poniosło śmierć.

Już po zdobyciu niepodległości w 1944 r. i uchwaleniu konstytucji⁶, polityka Islandii nabrała tempa, a jednocześnie ten niewielki kraj borykał się z różnymi problemami. Koncentrowały się one wokół kwestii politycznych i ekonomicznych: bazy amerykańskiej NATO w Islandii, konfliktów tego kraju z Wielką Brytanią w sprawie poszerzenia morskich wód terytorialnych, nacisku ze strony Związku Radzieckiego w kwestii zainstalowania w Islandii rządu popierającego jego politykę, a także inflacji, która na stałe wpisała się w oblicze gospodarki islandzkiej.

Użyte w tytule stwierdzenie „Islandia po 1945 roku” należy rozumieć jako czterdziestolecie powojenne. Podstawową przesłanką, która sprawiła że w artykule analizuję ten właśnie okres, jest fakt że w latach 1945–1989 w polityce wewnętrznej Islandii doszło do wielu wydarzeń rzutujących na jej pozycję w świecie. Wpłynęły one niewątpliwie na przemiany ekonomiczne, gospodarcze i polityczne w tym kraju. Z tego względu zasadniczym celem artykułu jest ukazanie najważniejszych kwestii i uwarunkowań rzutujących na politykę wewnętrzną Islandii w czterdziestolecu powojennym.

Jeśli chodzi o źródła wykorzystane w tekście, zasadniczo można podzielić je na cztery grupy, zgodnie z klasycznym układem w tego typu pracach. Należą do nich zatem źródła archiwalne, prasa polska i islandzka, literatura oraz dane z Internetu. O ile te dwie ostatnie pozycje stanowią uzupełnienie do bazy źródłowej, o tyle archiwalia w połączeniu z informacjami prasowymi są cennym źródłem poznawczym. Złożyła się na nie dokumentacja zdeponowana w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w głównej mierze Wydziału Zagranicznego KC PZPR. W przypadku prasy, analiza koncentruje się na pozycjach polskojęzycznych oraz islandzkich. Podobnie jest w przypadku doboru literatury. Problematyka poruszona w artykule jest pokłosiem szerszych badań prowadzonych przez autora⁷.

⁵ Z. Flisowski, *Burza nad Pacyfikiem*, t. I, Poznań 1986, s. 2–10.

⁶ *Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands*, 1944, nr. 33 17. jūni. Konstytucja Islandii uchwalona została 17 czerwca 1944 r.; S. Sagan, *Ustrój polityczny...*, s. 19–25.

⁷ M. Romański, *Kontakty polsko-islandzkie po 1945 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 1, s. 85–99.

Baza NATO, polityka mocarstw i jej wpływ na sytuację w Islandii

Dnia 17 lipca 1944 r. Islandia uzyskała niepodległość. Nastąpiło to dzięki współdziałaniu z aliantami, których oddziały już w maju 1940 r. wylądowały w zachodniej części Islandii. Po roku zastąpiła je 1. Brygada Morskiej Piechoty Stanów Zjednoczonych, jeszcze przed przystąpieniem Stanów Zjednoczonych do wojny⁸. Na wyspie w 1940 r. liczącej zaledwie 121 tys. mieszkańców przebywało od 60 do 90 tys. żołnierzy amerykańskich. Amerykanie cenili Islandię, która stanowiła punkt przejściowy dla wojsk lądujących później w Anglii i przygotowujących się do inwazji na Francję.

Po 1945 r. USA wciągnęły Islandię w orbitę wpływów planu Marshalla. Otrzymała ona wówczas w jego ramach około 40 mln dolarów, dzięki czemu nastąpiła rozbudowa miejscowego przemysłu. W 1947 r. Islandia uczestniczyła w konferencji szesnastu państw (Austrii, Belgii, Danii, Francji, Grecji, Holandii, Irlandii, Islandii, Luksemburga, Norwegii, Portugalii, Szwajcarii, Szwecji, Turcji, Anglii i Włoch), które powołały Komitet Europejskiej Współpracy Gospodarczej⁹. Jego celem była koordynacja sprawnego funkcjonowania planu Marshalla oraz stabilizacja kursu walut¹⁰.

Nawiązanie przez Islandię sieci kontaktów międzynarodowych nie pozostało bez wpływu na politykę USA. Szybko przekształcono Islandię w największy „lotniskowiec” Stanów Zjednoczonych, zbudowano bazę militarną w Keflavíku, a w 1949 r. kraj ten wstąpił do NATO¹¹. Początkowo pojawiały się protesty przeciwko polityce Stanów Zjednoczonych, ale ostatecznie zrozumiano, że baza może przynieść Islandii korzyści i dać zwiększone zatrudnienie. Brak akceptacji bazy NATO na terenie Islandii i nastroje z tym związane były częściowo wymuszane przez Związek Radziecki, a obecność wojsk Stanów Zjednoczonych miała z kolei stać się gwarantem spokoju i stabilizacji politycznej, zapewniając obronę przed rosnącym w siłę Związkiem Radzieckim¹².

⁸ *Tajemnice końca wojny*, „Polityka”, 26 IV 2005, nr 1.

⁹ A. G a r l i c k i, *Pieniądze za kurtyną*, „Polityka”, 1 VI 2002, nr 2352 (22).

¹⁰ A. N o w a k, *Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2004, s. 364–365.

¹¹ *Państwa członkowskie NATO wobec nowej koncepcji strategicznej Sojuszu. Przegląd stanowisk*, red. B. Górka-Winter, M. Madej, Warszawa 2010, s. 54–55.

¹² *I kto ich teraz obroni?*, „Polityka”, 13 II 2010, nr 2743 (7).

W 1950 r., kiedy wybuchła wojna w Korei, Stany Zjednoczone nalegały na rząd w Reykjavíku, aby ten zezwolił na wysłanie do Korei swych wojsk w ramach sił NATO. Mimo że parlament islandzki miał letnią przerwę, rząd pozytywnie rozpatrzył wniosek Amerykanów i zgodził się na wysłanie żołnierzy. Islandczycy uzyskali dla siebie wiele korzystnych warunków. W dniu 5 maja 1951 r. Islandia podpisała ze Stanami Zjednoczonymi porozumienie dotyczące bazy amerykańskiej w Keflavíku. W okresie „zimnej wojny” lotnisko wojskowe pozostawało do dyspozycji Islandii w zakresie komunikacji międzynarodowej. Amerykanie rozbudowali bazę, aby mieć wgląd na ruchy floty radzieckiej na północ od brzegów Islandii. Kontrolowali również manewry radzieckich łodzi podwodnych. To, że Związek Radziecki żywo interesował się odległą Islandią, wskazuje na wagę istnienia baz NATO na wyspie. Keflavík stał się bardzo ważnym miejscem dla NATO, liczył wówczas około 7 tys. mieszkańców oraz 5 tys. żołnierzy i ich rodzin.

W 1952 r., kiedy drugim powojennym prezydentem został wybrany Ásgeir Ásgeirsson związany z Partią Socjaldemokratyczną, część społeczeństwa islandzkiego, inspirowanego głównie przez lewe skrzydło socjalistów, stale krytykowała pobyt obcych wojsk na wyspie. Patrząc obiektywnie, pobyt ten był dla Islandii bardzo korzystny. Około tysiąc Islandczyków zatrudnionych było w bazie, a 2 tys. rodzin utrzymywało się z wykonywania różnych prac związanych z pobytom wojsk USA. Baza amerykańska dawała skarbowi Islandii ogółem ok. 10% rocznego dochodu¹³.

W związku z ingerencją radziecką w politykę Islandii, jesienią 1954 r. powstał tam Komitet Przeciwników Okupacji Kraju. W jego skład weszli islandzcy politycy i działacze społeczni, między innymi Halldor Laxness, laureat Pokojowej Nagrody Nobla. Walka o likwidację amerykańskiej bazy wojskowej zaostrzyła się szczególnie w drugiej połowie 1955 r., kiedy w wyniku konferencji w Genewie nastąpiło osłabienie napięcia w stosunkach międzynarodowych¹⁴. Wpływ na społeczeństwo islandzkie wywarła też decyzja rządu sowieckiego w sprawie przekazania Finlandii swej bazy w Porkkala-Udd. W październiku 1955 r. utworzono z inicjatywy związków zawodowych Komitet Porozumiewawczy, który rozpoczął rozmowy na temat utworzenia nowego rządu o charakterze koalicyjnym da-

¹³ <http://www.islandia.org.pl/artykuly/2006/keflavik.html>.

¹⁴ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. XXVI-171, k. 1-3.

ząc do tego, aby decydujące zdanie w polityce islandzkiej mieli działacze usłużni Moskwie. Oprócz nawoływania do likwidacji bazy amerykańskiej, Komitet Porozumiewawczy propagandowo wysunął postulaty poprawy kondycji ekonomicznej kraju, kontroli cen i podniesienia zarobków¹⁵. Promoskiewskie siły komunistyczne, wykorzystując sytuację w kraju, w swojej propagandzie nieustannie dążyły do osłabienia opozycji w Islandii, zarzucając jej m.in., że chce utworzyć system dwupartyjny, podobny do amerykańskiego. W tej sprawie Zjednoczona Partia Socjalistyczna Islandii wystosowała uchwaloną na swoim XIV Zjeździe rezolucję¹⁶. Była to jedna z form nacisku na opozycję, będąca zarazem próbą wymuszenia oddania steru władzy przeciwnemu biegunowi politycznemu¹⁷.

W 1956 r. – przełomowym okresie w polityce światowej – Islandia nadal zaangażowana była w sprawę amerykańskiej bazy wojskowej w Keflavíku¹⁸. Kwestia ta była jednym z mierników przemian w ówczesnym świecie. Wówczas to po raz pierwszy w obozie NATO doszło do takiej sytuacji, kiedy jeden z członków tej organizacji oficjalnie wystąpił z żądaniem zlikwidowania bazy amerykańskiej na swoim terytorium¹⁹. Ludność Islandii – „prowokowana” przez lewicę – wiele razy wyrażała protesty przeciwko ingerencji Stanów Zjednoczonych w sprawy wewnętrzne swego kraju. Demonstracje i strajki podejmowali głównie robotnicy, częściowo także ci zatrudnieni w bazie. Główne natężenie protestów nastąpiło w latach 1955–1956, na co wpłynęło ogarniające wówczas świat odprężenie międzynarodowe. Przewodniczący współpracującej Partii Postępowej (chłopskiej), Hermann Jonasson, dał wyraz tym nastrojom, gdy stwierdził: „Na całym świecie zapanowała teraz bardziej pokojowa atmosfera, a perspektywy na przyszłość kształtują się pod tym względem jeszcze bardziej pomyślnie. Dlatego też sprawę stacjonowania wojsk amerykańskich w Islandii należy obecnie zrewidować”²⁰.

¹⁵ R. Fritz, *Depesze z Reykjavíku*, Warszawa 1981, s. 55–63.

¹⁶ *Islandia nie chce amerykańskich baz*, „Trybuna Ludu”, 21 III 1956, nr 2392 (79).

¹⁷ „*Todowillen*”, 26 XI 1964.

¹⁸ S. Frątczak, *Stosunki polsko-skandynawskie w 30-leciu Polski Ludowej*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1974, nr 20.

¹⁹ Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1484, k. 1–4.

²⁰ *Co wykazały wybory w Islandii*, „Trybuna Ludu”, 28 VI 1956, nr 2690 (178).

Islandzka Federacja Związków Zawodowych wystąpiła z żądaniem utworzenia nowego rządu. Pod naciskiem lewicy z istniejących na arenie politycznej Islandii pięciu partii cztery (w tym uczestnicząca w rządzie Partia Postępowa) opowiedziały się za dymisją gabinetu. Kryzys rządowy pogłębił się, gdy pod dyskusję w parlamencie islandzkim poddano sprawę wypowiedzenia umowy, która zapewniała USA dzierżawę bazy wojskowej²¹. Większością połączonych głosów czterech partii (31 głosów na 52) przeciwko głosom konserwatystów uchwalono rezolucję domagającą się od rządu likwidacji bazy. Notę w tej sprawie dostarczył ambasadorowi Stanów Zjednoczonych w Reykjavíku minister islandzki Albert Guðmundsson. Konserwatywny premier Ólafur Thors podał swój gabinet do dymisji, po czym rozpisano wybory na rok przed ustalonym terminem. Wybory, które odbyły się 24 czerwca 1956 r., stały się właściwie ogólnonarodowym plebiscytem w sprawie likwidacji lub utrzymania amerykańskiej bazy wojskowej. Opowiadająca się za utrzymaniem bazy na terenie Islandii Partia Konserwatywna, naciskana przez komunistów, poniosła porażkę i z 21 uprzednio posiadanych miejsc utraciła dwa mandaty²². Pozostałe partie żądające od Amerykanów opuszczenia Islandii zdobyły cztery mandaty więcej niż uprzednio. Partia Postępowa zwiększyła stan posiadania o jedyn mandatu, socjaldemokraci o dwa mandaty, a koalicja komunistów i lewicy socjaldemokratycznej uzyskała jeden mandatu więcej niż w poprzednim głosowaniu. Należy dodać, że dwa mandaty straciła partia nacjonalistyczna „Obrońcy Ludu”, która oprócz haseł antyamerykańskich nie miała konkretnego programu.

W wyniku wyborów w Islandii powstał rząd koalicyjny składający się z trzech partii – postępowej, komunistycznej i socjaldemokratycznej, które jako wspólną platformę działania wysunęły żądanie likwidacji bazy NATO²³. Uprawiana przez komunistów propaganda „walki o pokój” była w latach pięćdziesiątych charakterystycznym zjawiskiem, co miało swój wyraz w częstym popieraniu przedsięwzięć tego typu. Likwidację bazy amerykańskiej popierały państwa i ugrupowania komunistyczne, co było elementem ogólnej

²¹ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1488, k. 15–17.

²² J. Bogusławski, *Wyspa nie na sprzedaż*, „Trybuna Ludu”, 2 VI 1956, nr 2665 (152).

²³ *Sprawa amerykańskich baz wojskowych w Islandii*, „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 7.

walki z „imperialistycznym” mocarstwem²⁴. Po klęsce prawicowej Partii Konserwatywnej partię lewicowo-postępową zdobyły łącznie 33 mandaty na 52 miejsca w parlamencie. W ten sposób w Islandii powstał Front Ludowy utworzony przez komunistów i związaną z nimi socjaldemokratyczną lewicę²⁵. Niechęć obywateli do sytuacji w Islandii „wypracowana” przez polityków lewicy dążących do wdrażania w życie mechanizmów socjalistycznych, doprowadziła do tego, że podczas wyborów parlamentarnych w 1959 r. tylko co szesnasty wyborca identyfikował się z jakąś partią²⁶. Premier Islandii Hermann Jonasson oświadczył, że umowa z USA w sprawie stacjonowania ich wojsk w Islandii ma charakter obronny, gdy projekt zainstalowania w tym kraju amerykańskich baz broni atomowej i wyrzutni pocisków raketowych ma cele ofensywne wymierzone przeciw innym krajom²⁷.

Z końcem 1959 r. poinformowano, że USA powiadomiły rząd Islandii o zamiarach przeprowadzenia zmian w składzie swych stacjonujących tu sił zbrojnych. Wiązało się to z zastąpieniem sił lądowych jednostkami floty wojennej. Jako uzupełnienie istniejącej bazy powietrznej Amerykanie zamierzali stworzyć bazę marynarki wojennej, co wywołało podejrzenia, że dążyli do utworzenia na terenie Islandii bazy dla łodzi podwodnych²⁸. W związku z planami przekształcenia bazy lotniczej w morską liczebność amerykańskich sił zbrojnych stacjonujących w bazie USA w Keflavíku ograniczono do około 4 tys. żołnierzy²⁹.

W następnych latach ze strony bloku komunistycznego inspirowano różne działania mające „podważyć styl polityki USA” i ich stosunek do bazy w Islandii³⁰. W tym celu powoływano różne twory, jak np. Unia Narodowa, której głównym zadaniem było szerzenie propagandy mówiącej o konieczności odstąpienia Islandii od udziału w NATO, Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej i Pakcie

²⁴ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-973, k. 8.

²⁵ *W Islandii powstaje rząd z udziałem komunistów*, „Trybuna Ludu”, 19 VII 1956, nr 2711 (199).

²⁶ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1077, k. 4–7.

²⁷ *Islandia nie godzi się na zainstalowanie baz atomowych*, „Trybuna Ludu”, 6 VI 1958, nr 3373 (156).

²⁸ *USA chcą utworzyć w Islandii bazę dla swych łodzi podwodnych?*, „Trybuna Ludu”, 13 XII 1959, nr 3934 (344).

²⁹ *Częściowe wycofanie wojsk amerykańskich z Islandii*, „Trybuna Ludu”, 9 XII 1959, nr 3930 (340).

³⁰ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-973, k. 5.

Atlantyckim. Siły komunistyczne nieustannie podlegały i wykorzystywały nieprzychylnie nastroje wobec polityki Stanów Zjednoczonych, wyolbrzymiając w środkach masowego przekazu niektóre fakty³¹. W rzeczywistości blok komunistyczny w Islandii był w owym czasie nietrwały³². W listopadzie 1962 r. na łamach „Morgunblaðid” poinformowano, że: „Zjazd komunistów zakończył się w stanie całkowitego chaosu i rozbitcia. Najbardziej oczywistym dowodem nastrojów obecnie panujących wśród komunistów był fakt wystąpienia w drugim dniu obrad posła do parlamentu Karla Gudjónsóna z wnioskiem zlikwidowania partii i połączenia się z Unią Narodową”³³. Wniosek ten uderzył jak grom w delegatów zjazdu. W czasie trwania obrad nie ustawały zaciekle spory między szefostwem partii, które obrzucało się wzajemnie ostrymi oskarżeniami. Potwierdzało to złe nastroje panujące w ugrupowaniach komunistycznych³⁴.

W latach sześćdziesiątych XX w. wśród komunistów w Islandii ścierały się dwie zwalczające się frakcje. Pierwszą z nich była „grupa SIA”, czyli młodzi ludzie studiujący w krajach socjalistycznych, otwarcie dążący do opanowania kierownictwa w partii. Drugą frakcją byli określani jako „komunistyczne pałeczki” tzw. „stalinowcy”. Grupowali oni starszych działaczy, od lat związanych z nomenklaturą komunistyczną, na czele których stał Brynjólfur Bjarnason. W czasie wyborów władz Zjednoczonej Socjalistycznej Partii Islandii zwycięstwo odnieśli przedstawiciele SIA, będący w porozumieniu z Ludwikiem Josefsonem. Dotychczasowi działacze ponieśli klęskę, a na ich miejsce do kierownictwa partii weszli politycy SIA. Josefson, mimo że nie wziął udziału w głównych rozgrywkach, został zastępcą wiceprzewodniczącego ZSPI. Przewodniczącym partii wybrano Einara Ólgeirssóna. Wielu jego przeciwników też jednak zdobyło wpływowe pozycje w partii³⁵.

Objęcie władzy przez młodych działaczy nie zmieniło polityki rządu Islandii, gdyż były to na ogół osoby wykształcone za „żelazną kurtyną”. Dzięki temu „centralny sztab międzynarodowego komunizmu” zachował nadal władzę, a zmiana miała jedynie charakter

³¹ *Ibidem*, sygn. 237/XXII-1077, k. 8–19.

³² *Incydent amerykańsko-islandzki*, „Trybuna Ludu”, 13 IX 1959, nr 3833 (253).

³³ O. Čerstovová, *Islandiâ: problemy vnešnej politiki*, Moskwa 1983, s. 27–34.

³⁴ „Morgunblaðid”, 29 XI 1962.

³⁵ L. Wołanowski, *1000 lat praworządności*, „Prawo i Życie”, 12 I 1958, nr 45 (1).

pozorny³⁶. W 1968 r., po czterech kadencjach, ustąpił prezydent Islandii Ásgeir Ásgeirsson, którego zastąpił Kristján Eldjárn rządzący przez kolejnych 12 lat. Dopiero na początku lat siedemdziesiątych zmienił się układ sił politycznych Islandii. W 1971 r. do Altingu dostało się pięć partii, w tym nowo utworzona Unia Lewicowo-Liberalna (*Samtök frjálslyndra og vinstri manna*). Rządząca Islandią przez 12 lat koalicja Partii Niepodległości (*Sjálfstæðisflokkurinn*) i Partii Socjaldemokratycznej (*Alþýðuflokkurinn*) utraciła większość parlamentarną. Premierem nowego rządu został Ólafur Jóhannesson z Partii Postępu (*Framsóknarflokkurinn*), który utworzył centrolewicową koalicję ze Związkiem Ludowym i Unią Lewicowo-Liberalną³⁷.

W latach siedemdziesiątych przeciw bazie USA w Islandii najczęściej protestowali socjaliści. Spośród zarejestrowanych w tym kraju w latach 1976–1977 około 17 tys. stowarzyszeń i ruchów społecznych, jednym z najsilniejszych był „Ruch anty-NATO”³⁸. Czołową organizatorką antyamerykańskich marszów protestacyjnych była socjalistka Steinunn Johannesdóttir. Nawet w prawicowo-centrowym rządzie, który doszedł do władzy pod hasłem zachowania bazy USA i przynależności Islandii do NATO, ścierały się różne poglądy³⁹. Przejawiały się one w stosowaniu „taktyki salami”, czyli stałego, choć rozciągniętego w czasie ograniczania amerykańskiej obecności na wyspie⁴⁰.

Konflikty dorszowe i sytuacja gospodarcza

Islandia, wciągana w politykę międzynarodową, weszła stopniowo w orbitę konfliktów, głównie o podłożu gospodarczym. Jednym z nich były „wojny dorszowe” z Wielką Brytanią. W roku 1951 Islandia postanowiła rozszerzyć wody terytorialne w obronie swych łowisk, szczególnie w zatoce Faxaflói i na północnych wybrzeżach Wyspy. Anglicy, którzy często korzystali z bogatych łowisk w pobliżu brzegów Islandii, w odpowiedzi na ten krok rozpoczęli bojkot gospodarczy, wstrzymując się od kupowania islandzkich ryb, któ-

³⁶ „Althydubladið”, 29 XI 1962.

³⁷ „General Election Results – Iceland Totals”, 13 June 1971.

³⁸ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1077, k. 1–2.

³⁹ W. K e d a j, *Stare bóstwa, nowe demony*, „Trybuna Ludu”, 21 VI 1983, nr 12078 (145).

⁴⁰ T. W a l a t, *Góry wydają się błękitne*, „Polityka”, 22 V 1976, nr 1003 (21).

rych byli dotąd głównymi odbiorcami. *De facto* chodziło o wywarcie presji gospodarczej na Islandię, która prowadziła wówczas z USA pertraktacje w związku z umową o wydzierżawienie bazy lotniczej w Islandii na 99 lat. Islandia była członkiem NATO i będący u władzy konserwatyści byli skłonni zgodzić się na proponowane warunki. Jednak pod naciskiem lewicy i komunistów, po propagandowych demonstracjach i strajkach, zawarto kompromis i Stany Zjednoczone otrzymały bazę tylko na 6,5 roku. Mimo to Anglia nadal wstrzymywała się od zakupu ryb, co z kolei potęgowało kryzys gospodarczy w Islandii. W dodatku w 1953 r. w politykę Islandii na dobre zaczął się już mieszać Związek Radziecki. Początkowo – stosując charakterystyczną dla komunistów taktykę „ujmowania” – zawarto układy handlowe, które gwarantowały wymianę towarową. Z biegiem czasu ZSRR zaczął wywierać presję na partie polityczne w Islandii, która miała doprowadzić do przejęcia w nich władzy przez siły proradzieckie. W połowie lat pięćdziesiątych udział Związku Radzieckiego w imporcie islandzkim osiągnął 13,7%, a w eksporcie 18,4%. W tym samym czasie do USA – głównego kontrahenta Islandii – eksportowano około 11,7% ogólnej masy towarowej, a import z USA sięgnął 22,8%⁴¹.

W 1958 r. nasilił się konflikt Islandii z Wielką Brytanią o poszerzenie strefy połowów. Na początku września na wodach islandzkich brytyjski trawler „Northern Foam”, który dokonywał połowu w odległości około 10 mil od wschodnich wybrzeży Islandii, zatrzymały islandzkie kanonierki. Marynarze islandzcy usiłowali skierować trawler do najbliższego portu. Z pomocą brytyjskiemu kutrowi pospieszyła fregata „Eastbourne”, która uwolniła kuter, a islandzkich marynarzy, wbrew ich protestom, zabrała na pokład. W związku z tym doszło do demonstracji przeciwko polityce Anglii przed jej ambasadą w Reykjavíku⁴². Zgromadziło się tam około tysiąca demonstrantów, którzy kamieniami obrzucili budynek. Interwencja policji zakończyła się aresztowaniami⁴³. Minister spraw zagranicznych Islandii domagał się, aby strona brytyjska oddała internowa-

⁴¹ J. Bogusławski, *Ryby i... amerykańska baza*, „Polityka”, 24 V 1956, nr 2656 (143).

⁴² J. Hjálmarsson, *History of Iceland: From the Settlement to the Present Day*, Reykjavik 2009, s. 21–33.

⁴³ *Demonstracja przed ambasadą brytyjską w Reykjavíku*, „Polityka”, 4 IX 1958, nr 3463 (246).

nych marynarzy⁴⁴. Przyczyną wcześniejszej decyzji rządu Islandii o poszerzeniu zasięgu wód terytorialnych była rabunkowa eksploatacja łowisk tego kraju przez flotylle rybackie różnych państw, a zwłaszcza Anglii, co przynosiło duże straty gospodarcze. Wielokrotnie wywierano nacisk na rząd Islandii, aby nie dopuścić do realizacji tego postanowienia. Wprowadzono embargo na import do Anglii ryb z tego kraju, omawiając sprawę na kopenhaskiej sesji Rady NATO. W obecnej sytuacji Anglia również nie dała za wygraną i zapowiedziała, że wyśle swą flotę wojenną do Islandii. Nie uznała również decyzji tamtejszych władz, co potwierdziła wystosowaniem odpowiedniej noty. Analogicznie protesty złożyły rządy Francji i Belgii⁴⁵. Sprawa stała się przyczyną „pierwszej wojny dorszowej”. Stanowisko Islandii wkrótce poparły z kolei Polska, NRD i ZSRR w specjalnie sporządzonym oświadczeniu: „Ambasador ZSRR złożył wizytę ministrowi spraw zagranicznych i oświadczył mu, że na genewskiej konferencji prawa morskiego delegacja radziecka wniosła propozycję przewidującą, że każde państwo ma prawo decydowania o szerokości strefy swoich wód terytorialnych i rozszerzenia jej do 12 mil od brzegu”. Zabiegi władz Islandii o poszerzenie pasa łowieckiego były istotne ze względu na utrzymanie poziomu życia ludności⁴⁶. Bogactwo narodowe tego kraju uzależnione było w 98% od eksportu przetworów rybnych⁴⁷.

Jesienią 1958 r. na wodach islandzkich doszło do kolejnego incydentu z udziałem angielskiego kutra, który wtargnął na strefę połowów należącą do Islandii, tym razem doszło do wymiany strzałów ostrzegawczych⁴⁸. Sytuacja stawała się coraz bardziej napięta. Mimo działań zapobiegawczych ze strony Islandii, w dalszym ciągu zdarzały się kolejne „nieporozumienia” z Anglią⁴⁹. W lipcu 1959 r. kanonierki islandzkie „Aegir” i „Albert” otworzyły ogień do trawlerów brytyjskich, które naruszyły pas islandzkich wód terytorialnych⁵⁰. W rezultacie rząd islandzki opublikował specjalną *Białą*

⁴⁴ *Konflikt islandzko-brytyjski zaostrza się*, „Polityka”, 5 IX 1958, nr 3464 (247).

⁴⁵ *Nacisk Anglii na Islandię*, „Polityka”, 8 VI 1958, nr 3375 (158).

⁴⁶ *ZSRR popiera decyzję Islandii*, „Polityka”, 9 VI 1958, nr 3376 (159).

⁴⁷ „Polityka”, 16 III 1959, nr 3654 (74).

⁴⁸ *Nowy incydent na wodach Islandii*, „Polityka”, 14 XI 1958, nr 3534 (317).

⁴⁹ J. Suchoples, A. Mionskowski, *Entgrenzungen Das 20. Jahrhundert nordeuropäischer Geschichte im Spiegel der deutschen Forschung*, Wrocław 2007, s. 33–41.

⁵⁰ *Incydent na wodach Islandii*, „Polityka”, 10 VII 1959, nr 3768 (188).

Księgę o agresji na wodach islandzkich⁵¹. Potępiono w niej wprowadzenie przez Wielką Brytanię jednostek marynarki wojennej na wody islandzkie na znak protestu przeciwko rozszerzeniu pasa islandzkich wód terytorialnych do 12 mil. Rząd islandzki określił stanowisko Anglii jako sprzeczne z zasadami Karty ONZ⁵². Wyrazem protestu przeciwko zaistniałej sytuacji była absencja Islandii w Kongresie Atlantyckim w Londynie zorganizowanym przez parlamenty państw członkowskich NATO dla uczczenia dziesiątej rocznicy utworzenia tego paktu⁵³.

Spór o rozszerzenie strefy wód terytorialnych z 4 do 12 mil morskich, mimo sprzeciwu niektórych państw zachodnich, zakończył się sukcesem Islandii. Dokonał się on po przekazaniu przez obie strony sprawy Międzynarodowemu Trybunałowi Sprawiedliwości w Hadze⁵⁴. W wyniku podjętej przezeń decyzji Islandia dysponowała 12 milami strefy połowu⁵⁵. Wraz z przechyleniem szali na korzyść Islandii między skłóconymi krajami doszło do chwilowego ocieplenia stosunków. W ich efekcie Wielka Brytania udzieliła nawet Islandii pożyczki pieniężnej⁵⁶.

Od początku lat sześćdziesiątych XX w. rząd islandzki podejmował działania na rzecz dalszego rozszerzenia strefy połowu. W 1961 r. parlament islandzki na swej 81. Sesji podjął uchwałę w sprawie nowych granic wód terytorialnych. Również w następnych latach Islandia podejmowała kroki w celu poszerzenia strefy połowu⁵⁷. Wpływało to istotnie na poziom rybołówstwa. Z początkiem lat siedemdziesiątych osiągnięto rekord w zakresie połowów ryb – w 1970 r. złowiono ich aż 734 tys. ton⁵⁸. W związku z tym, w 1972 r., Islandia zdecydowała o kolejnym poszerzeniu strefy połowów z 12 do aż 50 mil morskich. Ogłosiła też zmniejszenie dozwolonych kwot połowów. Okrety islandzkiej straży przybrzeżnej nieustannie ograniczały dostęp do łowisk brytyjskim jednostkom pojawiającym się w pięćdziesięciomilowej strefie. W rezultacie

⁵¹ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1484, k. 11–14.

⁵² *Biała Księga rządu Islandii oskarża W. Brytanię*, „Trybuna Ludu”, 30 VII 1959, nr 3768 (208).

⁵³ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1483, k. 10.

⁵⁴ W. A u d e n, *Letters from Iceland*, London 1967, s. 21–34.

⁵⁵ *Islandia nie weźmie udziału w kongresie krajów NATO*, „Trybuna Ludu”, 26 V 1959, nr 3723 (143).

⁵⁶ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-973, k. 7.

⁵⁷ *Ibidem*, sygn. 237/XXII-1481, k. 100.

⁵⁸ R. B a ń k o w i c z, *Dorsz z karabinem*, „Polityka”, 31 I 1976, nr 987 (5).

w 1973 r. podpisano porozumienie kończące „drugą wojnę dorszową”. Umożliwiło ono połowy wewnątrz pięćdziesięciomilowej strefy, ale tylko w wyznaczonych obszarach⁵⁹.

Porozumienie wygasło w listopadzie 1975 r., co rozpoczęło „trzecią wojnę dorszową”. W tym samym roku Islandia ponownie postanowiła poszerzyć wyłączną strefę ekonomiczną – tym razem z 50 do 200 mil morskich od wybrzeży islandzkich. Głównym argumentem było stwierdzenie, że jeśli wokół Islandii wyginą ryby, ludność będzie zmuszona do emigracji⁶⁰. Islandzki dobrobyt został zbudowany głównie na stosunkowo wysokich cenach, jakie za ryby i przetwory rybne płacono na rynku amerykańskim w latach pięćdziesiątych XX w. W latach siedemdziesiątych ceny na tym rynku – częściowo ze względu na konkurencję ze strony innych państw – znacznie spadły. Islandia, której eksport w 80% składał się wówczas z ryb i przetworów rybnych, z powodu braku innego przemysłu szczególnie dotkliwie odczuła spadek cen. Rezerwy walutowe spadły do zera, a import, mimo apelu władz, był wysoki⁶¹. Stopa inflacji w Islandii wynosiła 30–50% i należała do najwyższych w świecie⁶². Mimo to Brytyjczycy nie uznali decyzji władz islandzkich i ich kutry udawały się na połowy w okolicach Islandii. Trzeba dodać, że trudno tu mówić o rzeczywistej „wojnie”, jako że Islandia nie miała sił zbrojnych. Islandczycy postanowili jedynie wzmocnić swoją straż przybrzeżną, a podczas konfliktu sporadycznie dochodziło do wymiany strzałów⁶³. Częściej zdarzało się, że islandzka straż przybrzeżna odcinała obce sieci rybackie, doszło też do incydentów taranowania statków obu stron konfliktu lub do innych form sabotowania przedsięwzięć brytyjskich. Podczas półrocznego sporu zerwano stosunki dyplomatyczne między obu krajami. Ogółem doszło w tym czasie do 49 zderzeń islandzkich łodzi patrolowych z kutrami brytyjskimi, a 43 razy odcięto sieci brytyjskie. Jak oszacowano, incydenty te kosztowały Brytyjczyków ogółem 7,2 mln dolarów. Nowe porozumienie o połowach obowiązywało do końca 1976 r. Według niego w strefie wód przybrzeżnych Islandii dzien-

⁵⁹ A. Szostkiewicz, *Skąd się biorą wojny*, „Polityka”, 30 III 2002, nr 2343 (13).

⁶⁰ O. Budrewicz, *Łowić albo umrzeć*, „Perspektywy”, 23 IV 1973, nr 190 (16).

⁶¹ G. Karlsson, *Iceland's 1100 Years. The History of a Marginal Society*, London 2001, s. 77–89.

⁶² R. Hoffman, *Po decyzji Islandii. Dorsze i polityka*, „Życie Warszawy”, 25 XI 1975 (272 A).

⁶³ AAN, KC PZPR, Wydział Zagraniczny, sygn. 237/XXII-1076, k. 13.

nie mogły łowić nie więcej niż 24 trawlerzy. Uzgodniono też, że kurty brytyjskie nie będą się zbliżać bliżej niż 20, a w niektórych wypadkach 30, mil od wybrzeży islandzkich⁶⁴.

„Trzecią wojnę dorszową” pomogła Islandii wygrać baza USA w Keflaviku. Kiedy konflikt z Wielką Brytanią o strefę połowów nie dawał się rozwiązać w ramach zabiegów dyplomatycznych, USA obawiały się, że Islandia może zażądać likwidacji bazy, a nawet wystąpić z NATO⁶⁵. Pod ich naciskiem rząd brytyjski zawarł ugodę z Islandią i zakończył się konflikt z udziałem brytyjskich okrętów wojennych i łodzi patrolowych islandzkiej straży przybrzeżnej⁶⁶. Przerwanie konfliktu zostało nazwane przez brytyjskiego ministra do spraw zagranicznych „zwycięstwo zdrowego rozsądku po obu stronach”. Partner islandzki ocenił porozumienie jako „wygranie wojny przy stole konferencyjnym”⁶⁷.

Istotnym problemem dla Islandii była wysoka inflacja, na którą miał wpływ niestabilny stan gospodarki wywołany konfliktami o podłożu ekonomicznym. Występowała ona od wielu lat, osiągając w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych spore rozmiary. Ze zjawiskiem tym musiała zmierzyć się Vigdís Finnbogadóttir – pierwsza kobieta wybrana na prezydenta w 1980 r., w miejsce Kristjána Eldjárna, sprawująca władzę przez najbliższe 16 lat. Koalicja partii konserwatywnej i liberalnej po wyborach parlamentarnych w roku 1983 uznała walkę z inflacją za podstawowy warunek uratowania kraju od katastrofy ekonomicznej. Polityka „zaciskania pasa” za-blokowała wzrost płac, znosząc dodatek drożyzniany. Cięcia budżetowo-finansowe obowiązywały do 1985 r. i miały negatywne skutki w postaci spadku siły nabywczej i wzrostu bezrobocia. Nie podjęto natomiast żadnych kroków w dziedzinie inwestycji, które zmniejszyłyby ograniczenie zależności gospodarki islandzkiej od rybołówstwa dającego w latach 1987–1989 około 75% eksportu. Decyzje rządu wywołały protesty, a także polaryzację w polityce islandzkiej⁶⁸. Zjawiska inflacji w Islandii nie udało się opanować. Rozszerzenie stref połowów, o które Islandczycy walczyli przez kilka lat, sprawiło, że Islandia ma obecnie jedną z najlepiej rozwinię-

⁶⁴ *Ibidem*, sygn. 237/XXII-1078, k. 10–11.

⁶⁵ *Ibidem*, sygn. 237/XXII-1075, k. 4.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 6–10.

⁶⁷ *Brytyjsko-islandzkie porozumienie o połowach*, „Trybuna Ludu”, 3 VI 1976, nr 9905 (131).

⁶⁸ W. K e d a j, *Islandia: krótkotrwały optymizm*, „Trybuna Ludu”, 18 XI 1983, nr 12207 (274).

tych flot, a utrzymywanie się z rybołówstwa jest nadal najważniejszą dziedziną życia ekonomicznego tego państwa⁶⁹.

Zakończenie

Funkcjonująca na terenie Islandii baza NATO jest obecnie mniejsza i nie ma takiego znaczenia jak w dwudziestoleciu powojennym. Islandia, mając własny port lotniczy, nie musi korzystać z amerykańskiego lotniska wojskowego. Niewątpliwie z powodu realizowania polityki mocarstw na terenie Islandii, po 1945 r. kraj ten, mimo niewielkiej powierzchni (103,1 km²), stanowi istotny element w polityce międzynarodowej czasów współczesnych⁷⁰. Trwające wiele lat spory pomiędzy Islandią a Wielką Brytanią w kwestiach połowów na jej wodach terytorialnych w efekcie zakończyły się stopniowym zażegnaniem konfliktu – do tego stopnia, że Wielka Brytania jako kraj członkowski Unii Europejskiej poparła dążenia Islandii w sprawie wejścia do Unii Europejskiej⁷¹.

Rybołówstwo nadal jest podstawą gospodarki Islandii. Jej flota rybacka liczy 1,7 tys. statków, a roczny połów ryb wynosi 1322,9 tys. ton. W ostatnich latach zubożenie zasobów rybnych spowodowało konieczność wprowadzenia zakazów i ograniczeń, coraz bardziej popularne stają się też farmy rybne.

Mimo wielu problemów po 1945 r. zarówno w sferze gospodarczej, ekonomicznej i politycznej, Islandia od zakończenia II wojny światowej dokonała znacznego rozwoju i obecnie należy do najbogatszych krajów na świecie. W 2005 r. produkt krajowy brutto na jednego mieszkańca wynosił 34,9 tys. \$, a wskaźnik bezrobocia sięgał tylko 2,1%. Skok ekonomiczny i technologiczny następujący obecnie, zawdzięcza się skutecznym działaniom islandzkich władz, takim jak zainstalowanie bazy wojskowej USA, stosowne wykorzystanie funduszy z planu Marshalla, ukierunkowanie się na gospodarkę morską oraz umiejętne wykorzystanie zasobów naturalnych. Islandia angażuje się również w politykę międzynarodową – w roku 1949 przystąpiła do NATO, w roku 1948 do ONZ. Jest również członkiem OECD oraz wielu innych organizacji międzynarodo-

⁶⁹ H. Helgason, *Islandia a Europejska Wspólnota Gospodarcza*, Warszawa 1970, s. 34–55.

⁷⁰ G. Hálfðanarson, *Historical Dictionary of Iceland*, Maryland, USA 1997, s. 100–110, 212–220; G. Karlsson, *op. cit.*, s. 120–124.

⁷¹ <http://www.icelandreview.com/>.

wych. Relacje między Islandią a Unią Europejską opierają się na islandzkim członkostwie w Europejskim Obszarze Gospodarczym, który pozwala krajowi na dostęp do wspólnego rynku Unii Europejskiej.